

УДК 81'373.43

Поліщук О. Г.

ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКІ ПРИКМЕТНИКИ- КОМПОЗИТИ У ПОЕТИЧНОМУ ЛЕКСИКОНІ XX СТОЛІТТЯ

Стаття присвячена питанням семантики та функціонування оказіональних прикметників-комполитів у поетичній творчості XX ст. На основі лексико-семантичного аналізу авторських ад'єктивів виділено їх найважливіші групи, а також простежено шляхи реалізації семантичних відтінків прикметників-комполитів.

This article is devoted to the problems of semantics and functioning of nonce compositive adjectives in the poetical creation of the XX th century. On the base of lexical and semantical analysis of author's adjectives their the most significant groups were distinguished and also the ways of realization of semantic nuances of compositive adjectives were retracted.

Серед масиву індивідуально-авторських лексичних новотворів, що дозволяють виявити головні тенденції розвитку специфічних мовновиражальних засобів української поезії XX ст., важливе місце займають інновації, які позначають статичні ознаки денотатів. За допомогою детального опису семантичної структури оказіональних прикметників можемо виявити прирощення художніх значень, а отже, глибше усвідомити роль аналізованого слова й проникнути у художній зміст твору. Експресивність новотворів такого типу посилюється завдяки їхній метафоричності, а відтак семантична структура поетичної метафори дає об'ємний матеріал для вивчення специфіки і функціонування прикметникових інновацій у плані стилістичного збагачення мови художньої літератури.

Суттєву роль серед прикметників відіграють авторські новотвори-комполити, які, порівняно із простими за структурою номінаціями, є значно багатшими і складнішими у семантичному відношенні. Віршовий розмір, ритм поетичного твору зумовлюють

вибір таких варіантних засобів, коли замість двох самостійних означень утворюється складне слово, експресивний зміст якого формує індивідуально-авторський образ.

Складні прикметники щодо їх морфемного складу, словотвірної структури, семантики є об'єктом вивчення у працях М. Т. Доленко (“Складні прикметники у сучасній українській літературній мові”, 1953), З. П. Олійник (“Складні прикметники з початковим нумеративним компонентом у сучасній російській та українській мовах”, 1976), О. О. Селіванової (“Складне слово: мовні моделі світу (основи зіставної композитології російської та української мов)”, 1996). У цих працях знаходимо детальну характеристику складних слів, зокрема й складних прикметників, класифікацію їх структурно-семантичних типів, синтаксичних та стилістичних функцій. Окрім цього, різним аспектам дослідження семантики оказіональних прикметників у сучасній українській мові присвячені наукові розвідки В. Н. Вовк, Г. М. Вокальчук, Н. В. Гаврилюк, Н. О. Данилюк, Л. В. Пашко, Л. Г. Савченко та ін. У російському мовознавстві – це праці лінгвістів А. О. Стишова, Л. О. Пустовіта, Р. Ю. Наміткової, А. П. Капської та ін.

Детальний опис словотвірної і семантичної структури складних слів української мови, а серед них і прикметників подає Н. Ф. Клименко у праці “Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові”. Авторка розкриває специфічні семантичні та словотвірні властивості складного слова, його співвідношення з простими словами, поєднуваними у словосполучення, на основі яких виникають складні утворення, чітко розмежує слова-композиції і слова-юкстапозиції.

Актуальність пропонованого дослідження зумовлена потребою подальшого вивчення оказіональних прикметників-композицій, оскільки вони є структурним компонентом мови поезії і постійним джерелом поповнення загальномовного словника, засобом творення традиційних та індивідуально-авторських епітетів.

Мета статті полягає у здійсненні системного аналізу оказіональних прикметників, засвідчених в українському поетичному словнику ХХ ст. (авторські новотвори досліджуються у лексико-семантичному, лексикографічному і статистичному аспектах).

Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань: розгля-

нути основні тенденції у сфері дослідження оказіональних ад'єктивів-комполітів у поезії ХХ ст.; виділити основні групи досліджуваних ад'єктивів; з'ясувати лексико-семантичні особливості авторських новотворів-прикметників.

Відповідно до характеру фактичного матеріалу використовуються такі методи дослідження: метод відбору і систематизації мовних одиниць; метод класифікації дібраного матеріалу; метод лінгвістичного опису прикметникових новотворів.

Основним матеріалом дослідження послужило близько 1700 оказіональних одиниць.

Роль прикметників у поетичному мовленні загальновідома – вони “урізнобарвляють” текст, роблячи його неповторно художнім засобом відображення дійсності. Суттєву роль серед прикметників відіграють авторські новотвори-комполіти, які, порівняно із простими за структурою номінаціями, є значно багатшими і складнішими у семантичному відношенні.

У творчості поетів ХХ ст. оказіональні прикметники формують вагомий щодо кількості клас із різноаспектними характеристиками.

За даними “Короткого словника авторських неологізмів в українській поезії ХХ століття” Г. М. Вокальчук, де описано понад 6000 одиниць, прикметники належать до найвагоміших частин мови. Їх частка у реєстрі словника складає 28,7% (для порівняння: іменники – 52%, дієслова – 7,7%, прислівники – 7%, дієприкметники – 3%).

Унаслідок вивчення різних джерел, передусім лексикографічних, виявлено і проаналізовано 1723 ад'єктивні лексичні одиниці.

Лексико-семантичний аналіз якісних та відносних прикметників у поезії ХХ ст. дозволив виділити їх найголовніші лексико-семантичні групи, яких налічується 20.

1) **’зовнішня особливість істот’**: *єдинокорий* (І. Лучук), *білоколінний*, *рожевоколінний* (І. Драч), *бронзоліций* (М. Нагнибіда), *високогорлий* (В. Стус);

2) **’зовнішня характеристика неістот’**: *вогневидий* (П. Тичина), *голубохалявий* (М. Сойко), *білоодежний*, *темногранний*, (М. Рильський);

3) **’внутрішня властивість об’єкта’**: *безвинно-заячий* (І. Світличний), *смертно-білий* (Є. Маланюк), *темномовний* (О. Забужко), *півдухий* (О. Яровий);

4) **’психічне сприйняття об’єкта’**: *тихим-тихий* (С. Йовенко), *хмарно-роздумний* (М. Семенко), *облеснодумний* (Б. Нечерда), *пажерливо-сумний* (Ю. Клен);

5) **’звукова характеристика денотата’**: *архімажорний* (І. Драч), *сталеводзвонний* (П. Дорошко), *лагіднолунний* (П. Савченко);

6) **’темпоральна характеристика’**: *пізньоспілий* (Д. Павличко), *дожизненний* (Б. Лепкий), *світанний*, *передосінний*, *першотворний* (І. Затул), *досьгочасний* (І. Лучук), *ясновесний* (П. Тичина);

7) **’одоративна характеристика’**: *пахучорунний* (О. Луцький), *теплопахучий*, *буйно-запашний* (Т. Осьмачка), *затхло-теплявий* (Ю. Клен);

8) **’топографічна характеристика’**: *накрайсвітний* (В. Мисик), *неодногніздний* (Л. Костенко), *надгористий* (П. Тичина);

9) **’спосіб переміщення у просторі’**: *швидколетий* (Т. Осьмачка), *прудкоходий* (Ю. Клен), *прудколетний* (М. Зеров), *напівбредучий* (В. Барка);

10) **’матеріал, з якого виготовлено предмет’**: *медально-ліплений* (О. Забужко), *медово-прозорий* (О. Ольжич);

11) **’спосіб опису матеріалу’**: *гео-біографічний* (Е. Стріха), *гурра-науковий* (О. Ольжич);

12) **’міра довжини (кількісна характеристика виміру)’**: *двообразний* (М. Зеров), *стожильний* (П. Воронько), *трисвітлий* (Я. Славутич);

13) **’явище природи’**: *дебрянний* (Ю. Клен), *срібнохвилий* (Б.-І. Антонич), *ясноглибинний*, *хмариний* (П. Тичина);

14) **’колір та інтенсивність його вияву’**: *біло-лілейний* (З. Забашта), *суворо-чорний* (Ю. Клен), *сніжно-срібний* (О. Ющенко);

15) **’приналежність об’єкта комусь або чомусь’**: *адольфогітлеровий* (М. Пшеничний), *ойчистий* (Л. Костенко), *хановобатиєвий* (М. Пшеничний), *Фе-Ниченковий* (М. Гаско);

16) **’фізична характеристика та внутрішні властивості неживого об’єкта’**: *густопотокий* (Т. Осьмачка), *долонистий* (І. Затул), *зористий*, *незгібний* (П. Воронько);

17) **’динамічна ознака’**: *бистролетний* (М. Вінграновський), *легкошумний* (М. Рильський), *першотворний* (А. Малишко);

18) **’смакові властивості об’єкта’**: *синьогіркотний* (С. Йовенко), *солоно-зимовий* (С. Жадан), *райдужно-солодкий* (М. Риль-

ський);

19) **‘соціальний стан’**: *на-волю-відпущений, безіменно-пропащий* (О. Забужко);

20) **‘суспільний лад’**: *зломіщанський* (І. Драч), *незайманопервісний* (І. Калинець).

Найбільша кількість прикметникових новотворів (див. діагр. 1.1.) належить до групи, що позначає зовнішні особливості істот (22%), а найменша кількість – до групи, що позначає суспільний лад (0,1%). Майже однакова кількість прикметників належить до груп, що позначають внутрішні властивості живого об’єкта та психічне сприйняття об’єкта. Номінації, що позначають колір та динамічну ознаку, займають третю позицію за кількістю прикметникових новотворів (8% і 7%).

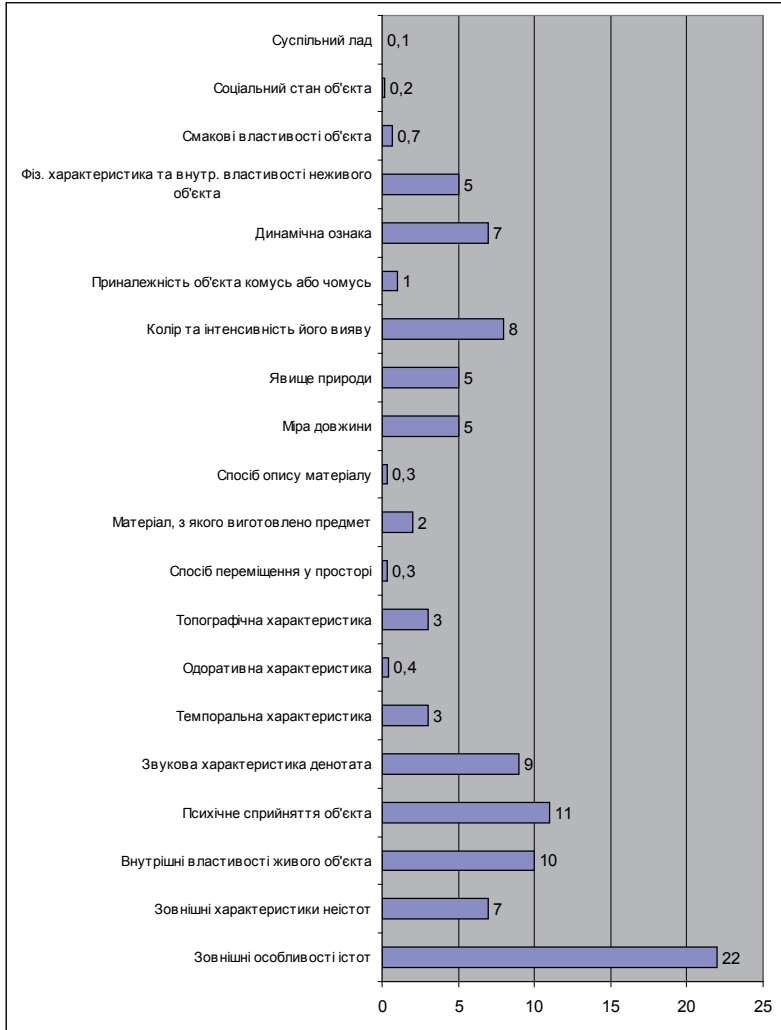
Таким чином, кожна з проаналізованих груп охоплює різну кількість інновацій. Причиною того, що одних номінацій більше, а інших менше, є те, що у ХХ ст. існувало багато різних літературно-мистецьких тенденцій, кожна з яких справляла певний вплив на поетичне мовлення авторів.

Продуктивність у творенні оказіональних прикметників серед письменників ХХ ст. теж не була однаковою. Першу трійку щодо продуктивності у творенні оказіональних прикметників посідають М. Рильський (10%): *бадьоро-супокійний*; П. Тичина (8%): *багряноводний, велиководий*; М. Семенко: *без’ясневий, вергарний* (7%). Продуктивними були також автори, у творчому здобутку котрих засвідчено понад 50 (до 100) оригінальних номінацій: І. Драч (90) – 5%, М. Вінграновський (52) – 3%, М. Зеров (50) – 2%.

Таким чином, мова поетів ХХ ст. з її прагненням до оновлення слова дала об’ємний матеріал для вивчення системно-семантичних та словотвірних зв’язків у лексичній групі прикметників. У творчості письменників зазначеного періоду оказіональні ад’єктиви є одним із засобів досягнення художньої виразності, емоційної насиченості, музичності, а ширше – одним із засобів відтворення власної, авторської концепції світобачення і світосприймання.

Аналізуючи лексико-семантичні особливості авторських ад’єктивів, можна простежити багатоплановість тих значень, яких вони набувають. Одні з них характеризуються більшою експресивністю, інші є менш експресивними. Основне призначення таких прик-

метникових інновацій – виконувати номінативну функцію, бути оригінальними епітетами щодо денотатів-субстантивів і виконувати функцію оригінальних рим. Експресивність новотворів такого типу посилюється завдяки їхній метафоричності, напр.: “*Згине душетріскуча, згине автоматна раса!*” (П.Тичина).

Діаграма 1.1. Відсоткове співвідношення ознак

прикметників-комполітів

Трапляються випадки, коли авторські ад'єктиви позбавлені будь-якого емоційно-експресивного забарвлення і представляють ознаку у конкретних, цілком зрозумілих образах, напр.: “*Кров розквітла у дощовиту й хмаровисну днину*” (М. Сингаївський).

Визначальним чинником реалізації семантики оказіональних ад'єктивів служить перш за все контекст. Окрім нього, при всій індивідуальності значень такого роду новотворів їх розшифровувати допомагають або орієнтація на традиційну символіку, або ситуативні асоціації, чи загальномовні значення, так званий мовний досвід.

Література

1. Вовк В. Н. Семантична структура образної номінації // Мовознавство, 1985. – № 5. – С.15–18.

2. Вокальчук Г. М. Авторський неологізм в українській поезії ХХ століття (лексикографічний аспект) / За ред. А. П. Грищенка: Монографія. – Рівне: Науково-видавничий центр „Перспектива”, 2004. – 524 с.

3. Вокальчук Г. М. Оказіональна ад'єктивина номінація в українській поезії 20–30-х років ХХ ст. // Система і структура східнослов'янських мов. Мовознавчі студії. Зб. наук. праць Рівненського держ. гуманітарного ун-ту. Вип.10. – Рівне, 2002-г. – С. 102–109.

4. Дятчук В. В., Пустовіт Л. О. Семантична структура і функціонування лексики української літературної мови. – К.: Наукова думка, 1983.

Словники

1. ВШ-02: Віняр Г. М., Шпачук Л. Р. Словник новотворів української мови кінця ХХ століття. Вип.2. – Кривий Ріг, 2002. – 180 с.

2. КСАН-04: Вокальчук Г. М. Короткий словник авторських неологізмів в українській поезії ХХ століття // Авторський неологізм в українській поезії ХХ століття (лексикографічний аспект) / За ред. А. П. Грищенка: Монографія. – Рівне, 2004. – С. 94 – 524.

3. НУЛ-02: Мазурик Д. Нове в українській лексиці. Словник-довідник. – Львів: Світ, 2002. – 130 с.

4. ПССП-01: Рудь О. М. Поетичне слововживання складних прикметників та дієприкметників: Словник. – Суми: Сум ДПУ ім. А. С. Макаренка, 2001. – 270 с.